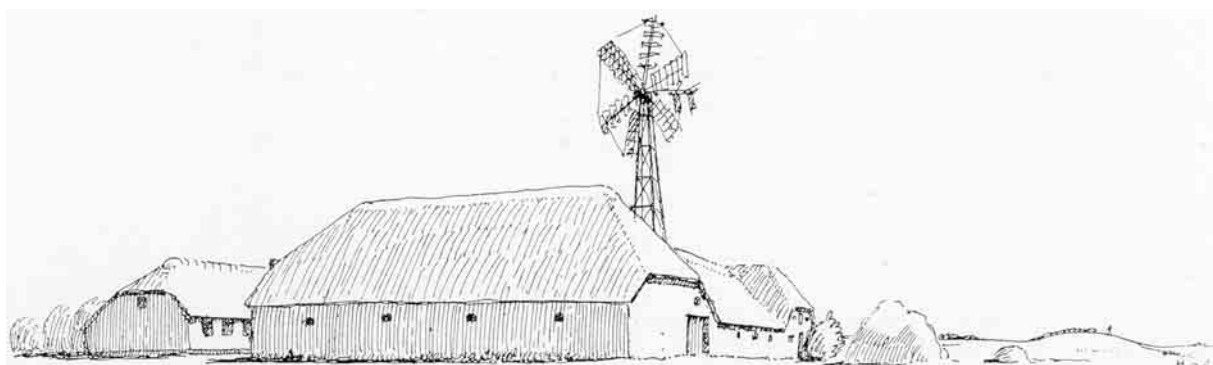

Byggeskik

AF HANS HENRIK ENGQVIST

Naar man skal fastholde en egn eller en landsdels byggeskik maa man forsøge at borteliminere det sidste halve aarhundredes forandringer og tilbygninger. Hermed være ikke sagt, at der intet gammelt er bevaret; det billede man faar ved at gennemrejse landet i dag er blot saa broget og mangfoldigt, at det vil være vanskeligt alene herigennem at gøre sig klart, hvad der er karakteristisk netop for denne egn.

Bygningernes ydre er frem for alt præget af konstruktion og materialer; i forbindelse med de enkelte længers placering i forhold til hinanden - og undertiden ogsaa helhedens beliggenhed i landskab eller landsby - er det byggeskikkens "ansigt" - det vi først og fremmest fæstner os ved.

Set under denne synsvinkel danner landskaberne nordenfjords: Thy, Han herrederne og Vendsyssel en helhed, der tydeligt adskiller sig fra det øvrige Jylland. Alle ældre bygninger i dette omraade er saaledes bygget som højremshuse (udskudshuse): det er "treskibede" bygninger med to indvendige stolperækker, der støtter de fra gavl til gavl gaaende højremme, som igen bærer taget. Denne konstruktion omslutes paa langsiderne og undertiden ogsaa paa gavlene af et lavt udskud, hvis tag fortsætter "midtskibets" tagflader. (Se fig. 2, 9 og 17.) Bygningernes ydermure er saaledes meget lave og de straatækte tagflader temmelig store. I beboelsen udfør stuerne er sydsidens udskud altid udeladt, hvilket giver bygningsblokken en ret særegen form. (Se fig. 6, 8 og 17.) Et andet træk, der indprenter sig i ens bevidsthed, er ladeportene, der skærer sig et godt stykke op i tagfladerne. (Se fig. 12.) I almindelighed har gavlene halvvalm; hvor udskuddet gaar rundt om gavlene er tagfladen dog ubrudt fra kippen og ned til udskuddets tagskæg ligesom paa langsiderne. Især disse sidste bygninger, hvor de lave ydermure kun løfter det store sluttede tag ganske lidt op over terrænet, er af en stærk arkitektonisk virkning. (Se fig. 2 og 5.) Man faar virkelig fornemmelsen af, at disse bygninger er skabt i dette landskab og skabt til at modstaa det haarde altid blæsende klima. Konstruktionen, hvis bærende dele staar godt beskyttet af det lave udskud, der uden større

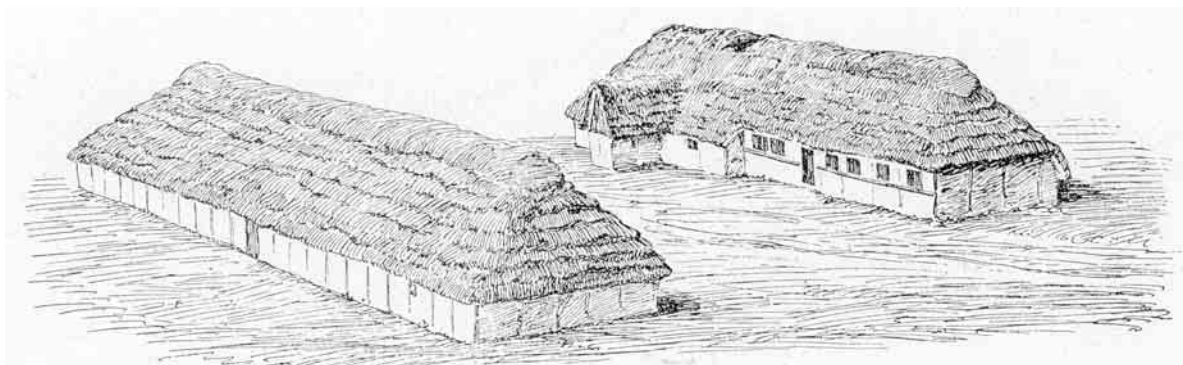

Fig. 2. Gaard i Tingstrup nord for Thisted. Tegning fra 1880-erne af R. Mejborg, der viser den gamle Thy-gaard i reneste form med sals (stuehus) og lade liggende over for hinanden adskilt af den aabne gaardsplads. Laden har udskud paa alle fire sider, medens salshuset mangler dette ud for stuerne og østgavlen. Den lille udbygning paa sydsiden indeholder brønden, der tilgængelig fra bryggeriset. I taget ses lyrehullet, hvorigennem røgen fra ildsted trak ud.

vanskeligheder lader sig udskifte, er ideel i dette barske land. Selvom man ikke kan sige, at højremshuset er skabt netop her - det har jo sine aner i oldtiden og har tidligere haft en langt større udbredelse end det er tilfældet i dag - saa er der næppe tvivl om, at vi i konstruktionens store modstandsdygtighed mod vejrliget skal søge forklaringen paa, at man har udviklet og bibeholdt denne ældgamle byggemaade helt op til vor tid netop i disse egne.

I dag vil det være vanskeligt for den tilrejsende at se noget særegent for Thy i gaardenes beliggenhed og i den enkelte gaards hovedudformning. Det skulde da lige være de brede læbælter, der de fleste steder beskytter huse og mennesker mod vestenvinden. Lave, forkrøblede og afsvedne er de yderste buske for langsomt at tiltage i højde og vækst øst-efter; helt op mod gaarden er træerne fuldvoksne og vinden presses som af bakke op over bygningernes tage.

En nærmere undersøgelse af de ældre gaarde, og især matrikelkortene fra tiden omkring 1800 viser, at gaardene i almindelighed har været tolængede med længerne liggende parallelt - med gavlene i øst-vest. (Se fig. 2, 3 og 5). Kortene viser dog ogsaa gaarde med et mere kompliceret anlæg; men i reglen kan man genkende de parallelle hovedlænger. De øvrige bygninger er korte og har karakteren af at være kommet til senere, hvilket svarer til de iagttagelser, der er gjort paa endnu eksisterende gamle gaarde. Her er det det almindelige, at stuehuset stadig ligger alene, medens der til laden er bygget et eller flere korte huse, saa denne del af gaarden bliver to- eller trelænget. De senere bygninger kan dog ogsaa være helt fritliggende. Parallelgaarden uden tilbygninger bestod af stuehuset, hvis gamle navn er *sals* (salshus), - benævnelsen *raaling* kendes dog ogsaa -, og udlængen (*laden*), der indeholdt ladegulve, loer og stalden i den ene ende. Der var saaledes kun lidt staldplads i de gamle gaarde; det er da ogsaa altid stalden, der bliver flyttet ud i de nye bygninger, medens laden optager den tidligere stalds plads.

I ældre tid maatte man bære sæden ind i laden gennem en almindelig lav dør i udskuddet. De tidligere omtalte meget markante ladeporte, der skærer sig op i taget, hidrører fra forrige aarhundrede, da det blev almindeligt med køreloer tværs gennem laden. I sidste del af 1800-tallet vinder agerumsladen indpas; her kører man paa langs gennem det ene udskud, der er gjort saa højt og bredt, at der er plads til en læsset høstvogn. (Se fig. 1.)

De gamle huse og smaasteder var enlængede - ofte af en meget anseelig længde, medens de noget større steder var vinkelbyggede - *et krumt sted* kaldtes disse. (Se fig. 4, 7c, 7e og 9.) For enkelte af de vinkelbyggede steders vedkommende gælder det, at de enten er blevet til ved tilbygning af en tværlænge til et ældre enlænget hus eller ved sammenbygning af to vinkelret paa hinanden liggende bygninger. I de enlængede og krumme steder er rækkefølgen af udhusrummene noget forskellig, - et sted gaar man fra bryggers lige ud i stalden og herfra videre ud i lo og lade, et andet sted kommer loen først og herefter følger stald og lade.

Hvis man i dag gennemgaar de ældre gaarde og huse i Thy, træffer man i hovedsagen to stuehusplantyper. En ret enkel - vi kan kalde den A -, der kun har et ildsted: den aabne køkkenskorsten, fra hvilken der er indfyring til bilæggeren i dagligstuen, til bagerovnen og til gruekedlen. Den anden type, som vi vil kalde K, har to ildsteder: køkkenskorstenen op til dagligstuen og bagerovnskorstenen i bryggers. A-typen finder vi frem for alt i Agger; der kendes dog ikke saa faa eksempler paa den jævnt fordelt over hele det omhandlede omraade. (Se fig. 7 a, b, e, g og 23.) Den har en ualmindelig bred aaben skorsten, hvis ene vange (sidemur) ligger umiddelbart op til dagligstuen; her er den murede ildstedsbænk og over denne indfyringsaabningen til bilæggeren. Bagerovnen stikker bagud - forskudt for ildstedsbænken - med ovnsmundingen i skorstenens bagmur. Det er karakteristisk, at køkkenet vender mod syd, og at udskuddet altid gaar hen foran det. Dagligstuen ligger i reglen vest for køkkenet med vinduer mod syd og alkover - næsten altid to - mod nord, gaaende ud i udskuddet; herudover findes ofte en tredie alkove, der helt eller delvis klemmer sig ind bag køkkenskorstenens bagmur. Det er ikke ualmindeligt, at udskuddet mod syd dækker hen over dagligstuefaget nærmest køkkenet, og heri er da et lille udskudskammer, som anvendes til opbevaring af mælkefade; et enkelt sted vides det at have været pigekammer. Op til dagligstuen ligger forstuen, og bag denne et ølkammer, der gaar helt ud i det nordre udskud og undertiden skyder sig ind bag en af stuerne, og endelig har vi storstuen, der benævnes øster- eller vesterstuen eftersom den ligger i den østre eller vestre ende af huset; det sidste er langt det

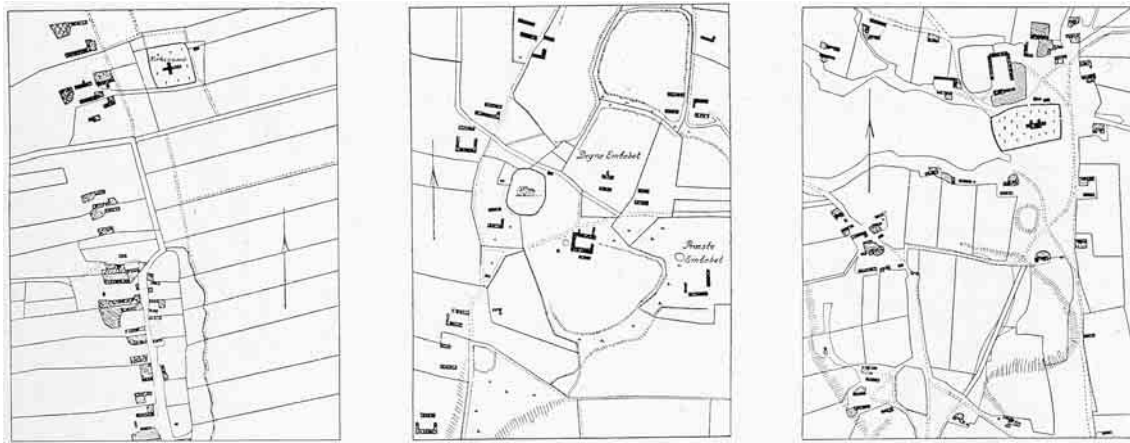

Fig. 3. Landsbyerne Gøttrup, Helligsø og Nors, som de var henholdsvis i 1812, 1814 og 1787. Kortene viser med tydelighed, at gaardplanen med de to parallelle længer dengang var næsten eneraadende. I Gøttrup, hvor gaardene lejrer sig langs den nord-syd gaaende vej med gavlene ud mod denne, giver det bybilledet et ganske egenartet præg. I Helligsø har en del af gaardenes lader korte tværlænger, der viser en tendens i retning af det trelængede og firlængede anlæg. I Gøttrup ses ingen tværlænger; men til vænæld er der flere stader ganske korte huse mellem sals og lade

almindeligste. I udskuddet er ofte anbragt en alkove og undertiden et malekammer med en haandkværn. Flere steder er der to gæstekamre i gavlen med døre fra storstuen (se fig. 23) og en sjælden gang kunde der være to storstuer; i saa fald kaldtes den ene storstuen og den anden øster- eller vesterstuen. Til den anden side for køkkenet ligger bryggerset, og herefter følger i de enlængede gaarde og huse udhusrummene stald, lo og lade.

En nøjere gennemgang af Agger-husene viser forskellige noget varierende planer; der findes saaledes flere eksempler paa nordvendte køkkener, hvor bagerovnen er drejet paa langs af huset med indfyring i skorstensvungen. (Se fig. 7 c.) Mod syd - i samme fag som køkkenet - er saa indrettet et kammer ofte med alkover. Et andet hus med normalt sydvendt køkken har et kammer mod nord - delvis bygget ud over en grundmuret "kvist" - og bagerovnen er drejet paa skraa ud i bryggerset. (Se fig. 7 d.) I begge tilfælde er der imidlertid tale om ombygninger, og det kan godtgøres, at disse huse tidligere har haft sydvendte køkkener med brede aabne skorstene med bagved liggende bagerovne; at kamrene maa være indrettet senere er heraf indlysende.

Fig. 4. Enlængt sted i Vestløs i Vester Han herred af en ret anselig længde. Beboelsen ligger i husets østende, medens stald, lade og udhusrum optager den vestre del. Gl. fot. i Nationalmuseets 3' afdeling.

Fig. 5. Fladskjærs gaard i Huns kjær, Bested sogn. De parallelle længer ligger ganske aabent i landskabet uden nogen afgrænsning af gaardsrummet mod markerne (se fig. 7 h). (H. Zangenberg fot.)

Fig. 6. Enlængede huse i Agger by set fra sydvest. H. Zangenberg fot.

Kvisten er i Nørrejylland en udbygning med normal væghøjde og tagrygningen paa tværs af husets længderetning. Selvom den ofte ikke springer nævneværdigt frem foran udskuddets murflugt, betyder den en værdifuld rumforøgelse, forsi kammeret kan faa samme højde som stuerne. (Se fig. 13.)

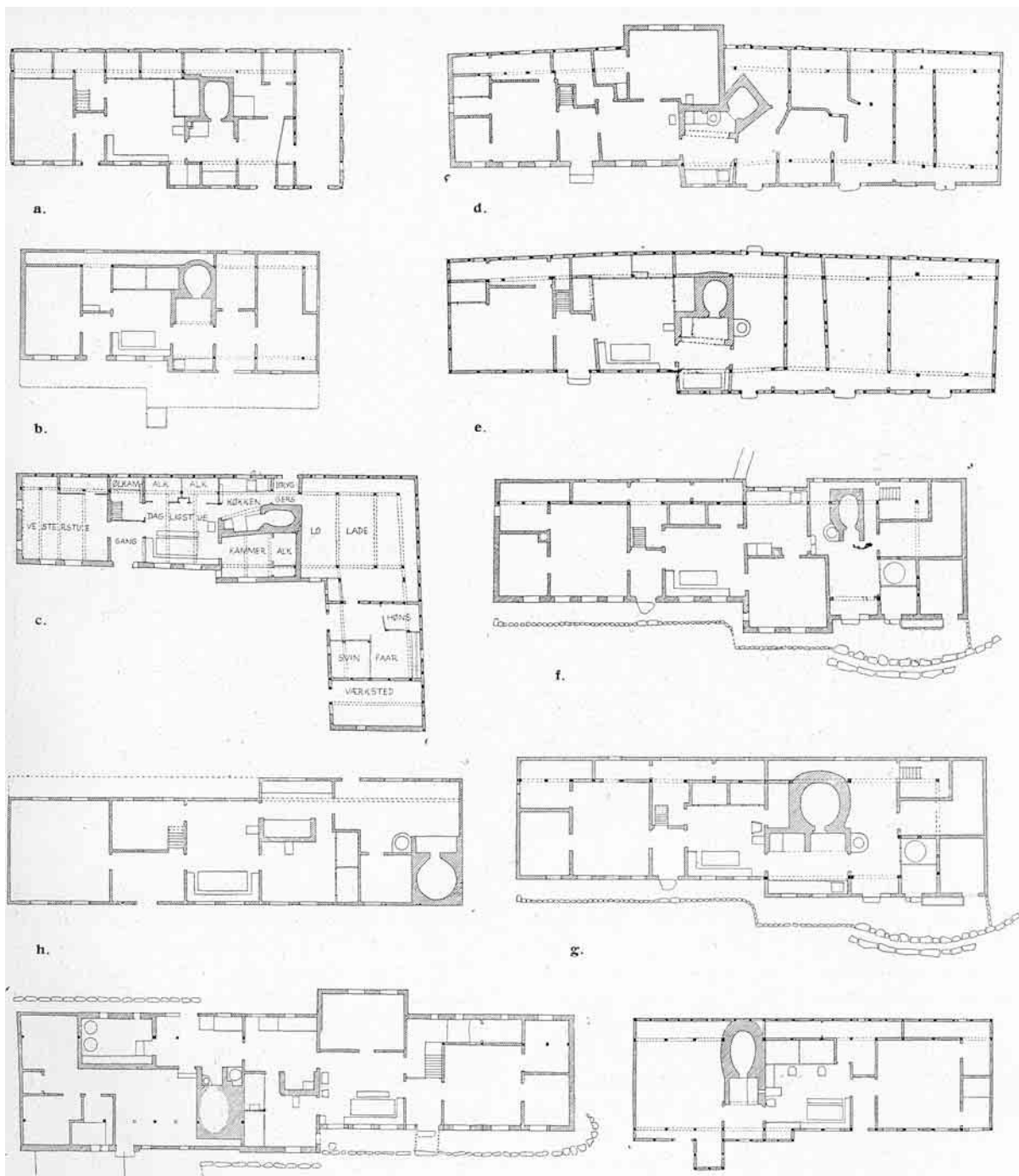

Fig. 7. Thy-planer. Maal 1:300 (nord opad). **a.** Md. Bohns hus i Agger. Thy-huset i sin enkleste form med vesterstue, forstue med bagvedliggende ølkammer, dagligstue med tre alkover, køkkenet med bred aaben skorsten med bagvedliggende bagerovn og øst herfor bryggers og udhusrum. **b.** Per Kusks hus i Barslev paa Thyholm viser ganske samme plan. **c.** Niels Andersens Hus i Agger. Et vinkelbygget sted i sin senere skikkelse med køkkenet mod nord og sidevendt bagerovn; syd for køkkenet er indrettet et kammer med alkover. Tidligere har køkkenet ligget mod syd ganske svarende til Md. Bohns hus. **d.** Anders Andersens hus i Agger i sin senere form med bagerovnen skubbet skævt bagud og et kammer mod nord bygget ud i en kvist **e.** Anders Andersens hus som det huskes før ombygningen. **f.** Salset i Stærkjærs gaard i Tingstrup nord for Thisted i sin senere skikkelse med nordvendt køkken med almindelig lukket skorsten og komfur, bagerovn i bryggers med egen aaben skorsten og kammer bygget ud i en grundmuret kvist syd for køkkenet. **g.** Stærkjærs sals som det oprindeligt har været med meget bred aaben køkkenskorsten delt paa tværs af en støttemur og bagerovnen liggende bag den østlige del af skorstenen. I det væsentlige svarer den øvrige del af beboelsen til den under a beskrevne plan, dog ligger der et gæstekammer vest for vesterstuen. **h.** sals paa gaarden Hunsbjerg ved Bsted, hvis plan ret nøje svarer til den almindelige midtjyske plan med to skorstene (køkkenskorsten og bryggerskorsten med bagerovn); køkkenet vender mod nord og deler fag med et sydvendt kammer med to alkover. Her synes kun at have været udskud langs nordsiden. **i.** Sals paa Holmegaarden i Ø. Vanned nordvest for Thisted med to skorstene i lighed med salset paa Hunsbjerg. Kammeret syd for køkkenet ligger ud i udskuddet, som er ombygget for at give bedre højde og bedre vinduesmuligheder. Nord for dagligstuen er senere indrettet et kammer, der er bygget ud i en kvist, øst for storstuen, der ligger i husets østre ende, findes to gæstekamre. **k.** Sals fra gaard i Tingstrup nord for Thisted viser den klare Thyplan (tegnet efter Mejborgs skitse).

Huse med sydvendte Kamre – saa at sige altid bygget ud i en kvist – finder vi overalt i Thy. For de allerfleste gælder det, at de har to skorstene, idet bagerovnen er lagt ud i bryggerset, hvor den har sin egen skorste, Det er denne plan, vi har betegnet med K. (Dagligstue, forstue svarer i alle

Fig. 8. Md. Bohns hus i Agger set fra sydvest er et godt eksempel paa Thyhusets karakteristiske bygningsblok med udskud langs nordsiden, østgavlen og sydsidens østre del. Vestgavlen gengiver stuernes skæve tværsnit (se fig. 7 c). H. Zangenberg fot.

væsentlige træk til A-planen.) (Se fig. 7 f, i.) Den meget udbredte midtjyske plan har to skorstene, og køkkenet liggende mod nord delende fag med et sydvendt kammer. Det ligger saaledes nær at sige, at K-planen ganske modsvarer den midtjyske type. Nu er der bare det, at vi ved, at nogle af de huse (i et par til fælde gælder det stuehuse til gaarde) der i dag har to skorstene og sydvendt kvist, tidligere har haft sydvendt køkken og en skorsten med bagvedliggende bagerovn. (Se fig. 7 g.) De har altsaa forhen været rene A-huse; og gaar vi de øvrige undersøgte K-huse igennem, viser det sig, at de næsten allesammen har moderne lukkede skorstene (med komfur) i køkkenet, samt at kammeret saa at sige altid er bygget ud i en grundmuret kvist, der i alle tilfælde maa være af nyere dato. (Se fig. 7 f.) I Thy kom kvistene paa mode i den sidste trediedel af forrige aarhundrede. Ogsaa disse huse er saaledes ombyggede, og der er ikke noget i vejen for, at de ikke tidligere kan have haft planer af A-typen. Der er dog nogle faa K-huse, der har et mere gammeldags præg - de har bl. a. aaben køkkenskorsten men ogsaa for disse gælder det, at kammeret enten gaar ud i en kvist eller at udskuddet paa dette sted er ombygget og gjort højere. (Se fig. 13 og 14.) Kun en enkelt stuehusplan er af utvetydig midtjysk type, den har imidlertid - meget betegnende - slet ingen udskud paa sydsiden. (Se fig. 7 h.) Det at man altid maa gøre vold paa den traditionelle udformning for at faa lys til kammeret og for at give det en brugelig højde, tyder paa, at det er kommet til senere og ikke fra gammel tid hører hjemme i Thy-husene. Det er vistnok den gængse opfattelse, at gaardenes stuehuse har to skorstene, nordvendt køkken og sydvendt kammer, medens husene og de mindre steder har én skorsten, sydvendt køkken og ingen kammer. Det forekommer én dog noget mærkeligt, at der indenfor et begrænset omraade skulde være en saa væsentlig forskel i plandispositionen i gaarde og huse. Mere sandsynligt er det unægteligt, at den enkle plan med ét ildsted er den traditionelle i Thy, og at den mere differensierede plan bliver til ved en ombygning af denne i slutningen af forrige aarhundrede under indflydelse sydfra. Forklaringen paa K-planens store udbredelse er vel simpelt hen den, at beboelsen ved ombygningen bliver forøget med et ofte meget rummeligt kammer.

Som en yderligere bekræftelse paa at vor antagelse er rigtig, skal anføres en indberetning om bøndergaardene i Aalborg stift fra 1790, hvori der er gengivet to stuehusplantyper, der maa formodes tilsammen at skulle dække omradet; forfatteren benævner dem en smal og en bred type.

Fig. 9. Niels Andersens hus i Agger set fra nordøst. Bemærk det lave udskud, der tildels har bevaret den gamle ydervæg med lodrette stolper og udmuring med strandsten (se fig. 7 c). H. Zangenberg fot.

Den brede type er udskudshus, der nøje svarer til den i det foregaaende fastslaaede Thy-plan. Den anden plan har tilsyneladende intet at gøre med Thy.

Vi har nu forsøgt at indkredse den traditionelle Thy-plan, som den maa have været overalt endnu i midten af forrige aarhundrede. Det vilde være interessant, om man ogsaa kunde følge den længere tilbage i tiden. Som helhed lader det sig dog ikke gøre her - bl. a. fordi der til denne afhandling ikke er foretaget de nødvendige arkivstudier; men for ildstedets vedkommende er der gjort en række iagttagelser, som det vil være rimeligt at gøre rede for i denne sammenhæng.

Da man nedtog det Agger-hus, der nu er genopført paa Frilandsmuseet i Lyngby, konstaterede man, at spærrerne og en del af lægterne var røgsværtede; dette havde ogsaa været tilfældet med den - nogle aar i forvejen - nedrevne, lerklinede væg, der adskilte tagrummet over køkken og bryggers fra tagrummet over stuerne. Yderligere blev der iagttaget spor af en lignende væg mellem bryggers og udhusrum, og det kunde huskes - og dette gjaldt ogsaa andre huse i byen - at der i ældre tid ikke havde været loft over køkken og bryggers. Disse forhold viste med tydelighed, at man stod over for et lyrehus (d. v. s. et skorstensløst hus, hvor røgen fra det aabne ildsted trak ud gennem et hul i taget). Det er forstaaeligt, at man ønskede at genfremstille denne gamle indretning ved genopførelsen paa Frilandsmuseet; men desværre var alle spor af selve ildstedet forsvundet, da der havde været ikke mindre end to yngre ildsteder efter dette. Ingen af de gamle kunde huske noget hverken om ildsted eller lyre, saa man maatte resonnerer sig til udformningen af disse meget vigtige punkter paa grundlag af de eksisterende forhold her og i andre gamle huse, hvor ildstedet ikke var bygget om flere gange. Rekonstruktionen der skyldes museets daværende arkitekt H. Zangenberg, er saaledes ikke bevislig rigtig; men at der er al mulig grund til at tro, at den er rigtig, skal der gøres rede for i det følgende.

Aggerhusets rekonstruerede ildsted er blot en lav arnebænk af ler, der paa de to sider er begrænset dels af skillerummet ind mod dagligstuen og dels af en temmelig lav bagmur, der fortsætter i bagerovns forside. Fra ildsted og bagerovn kunde røgen saaledes trække ud i rummet og efterhaanden finde ud af lyrehullet i tagrygningen, da der jo som nævnt ikke var loft over køkken og bryggers. (Se fig. 10.) Det har været kritiseret, at man har rekonstrueret ildstedet paa denne

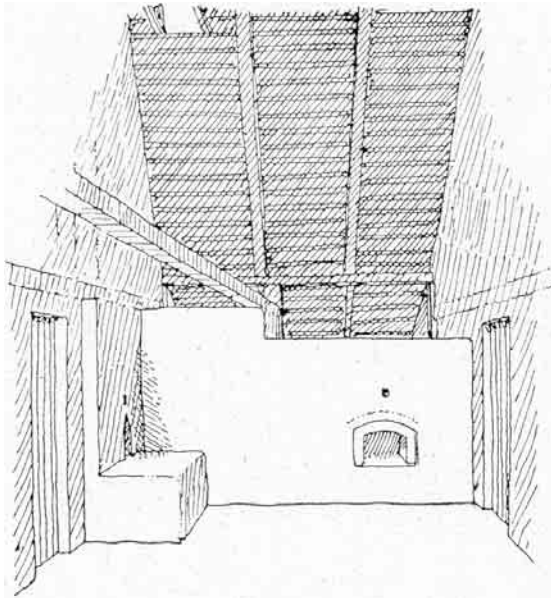

Fig. 10. Skitse, der viser et Thy-køkken uden skorsten, hvor røgen fra arne og bagerovn trækker op i tagrummet og ud gennem lyrehullet. Frit efter arkitekt H. Zangenbergs rekonstruktion af Frilandsmuseets Agger-hus.

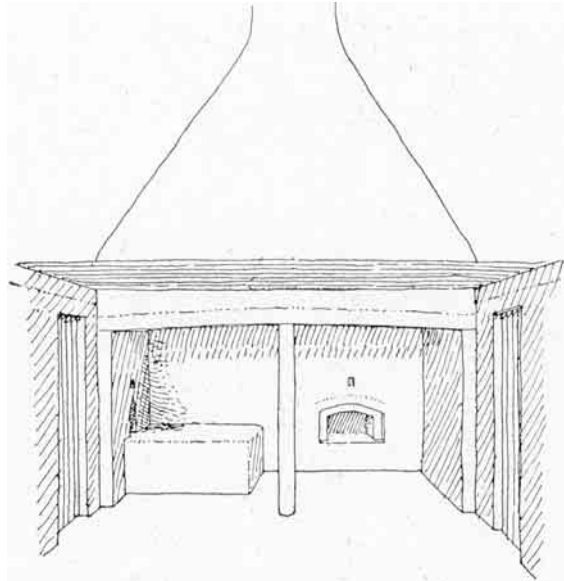

Fig. 11. Skitse, der viser det typiske Thy-køkken, som det endnu findes flere steder, med den meget brede aabne skorsten, hvis hammer støttes paa midten af en stolpe. Indfyringen til bagerovnen er i den østre del af skorstenens bagmur.

maade og ikke med røgfang og en kort pibe, der naaede halvvejs op i tagrummet, saadan som man kender det fra andre egne af landet. De bevarede gamle skorstenes ualmindelig store bredde, der flere steder har nødvendiggjort, at man har maattet støtte skorstenshammeren paa midten med en stolpe eller en mur, maa sikkert opfattes som en reminisens fra den skorstensløse tid, da man kunde placere ildstedbænk og bagerovn som man vilde (røgen trak jo bare ud i rummet). (Se fig. 11.) At man ikke, da disse skulde samles under én kappe, trak dem sammen, er saadan set mærkeligt; man kunde fristes til at tro, at visse ting i planen har ligget i vejen for en sammentrækning. Maaske har dagligstuens alkove bag ildstedets bagmur allerede dengang været et saa fast led i stuens indretning, at det laa nærmere for at forsøge at lave en meget bred kappe over de to lidt fra hinanden liggende ildstedbænk og bagerovn end at flytte alkoven.

Det ligger saaledes lige for, naar den tidligere indretning skal rekonstrueres, blot at tage kappe og skorsten væk. Det at ældre folk kan huske, at der ikke var loft over køkken og bryggers taler ogsaa for, at dette er rigtigt; thi havde man haft et mellemliggende udviklingstrin med kappe og en kort pibe, der gik et lille stykke op i taget, er det sandsynligt, at dette gamle træk var gaaet helt i glemmebogen. For en fuldstændigheds skyld skal det nævnes, at man fra Nørrejylland i alle tilfælde kender tre - nu nedrevne - Eksempler paa lyrehuse, hvor røgen fra ildsted (og bagerovn) ikke blev samlet i et røgfang; men trak direkte ud i rummet. Ogsaa den tidligere nævnte indberetning fra 1790 omtaler, at køkken og bryggers i simplere huse var i et, og at røgen fra ildstedet trak ud i rummet og videre ud gennem et hul i taget. Om forstue og storstue ved vi, at de flere steder er føjet til senere - en udvikling, som vi kan spore overalt i landet. Beboelsen har da kun bestaaet af dagligstue og *frammers*, idet køkken (*frammers*) og bryggers (*yderframmers*) i gammel tid skal have været et rum. Bryggersdøren var da den eneste adgang til huset, og bryggers (og køkken) det forreste rum, deraf navnet *frammers* (fremhus). Enkelte meget simple nørrejske huse, der først er nedrevet i dette aarhundrede, har haft denne enkle plan. Man fristes unægtelig til at se en direkte udviklingslinie fra oldtidshusene, af hvilke en type har haft en indvendig tagbærende konstruktion, der maa have haft stor lighed med højremkonstruktionen. At der er et familieskab, kan der vel næppe være tvivl om; men vi maa ikke glemme, at vor viden om husformerne i den næsten 2000 aar lange mellemliggende periode er meget mangelfuld. Det traditionelle Thy-hus, som vi kender det, hidrører jo fra den sidste del af den lange nedgangsperiode for bondestanden, der for alvor tog fart i midten af 1600-tallet.

For at give et fyldestgørende billede af Thy-husenes indretning i ældre tid vil de enkelte rum i det følgende blive beskrevet - delvis paa grundlag af gamle folks beretninger.

Fig. 12. Laden paa Holmegaarden i Ø. Vanned nordvest for Thisted med de karakteristiske lave udskudsvægge og det store hele tag, der ligesom skydes i vejret af ladeportene. H. Zangenberg fot.

Fig. 13. Salset i Stærkjærs gaard i Tingstrup set fra sydvest. Bemærk den grundmurede kvist. H. Zangenberg fot.

Fig. 14. Det ombyggede udskud ud for kammeret i salset paa Holmegaarden i Ø. Vanned. H. Zangenberg fot.

Naar beboerne gik fra og til stuehuset benyttede de altid bryggersdøren (æ *bagdar*). Bryggers (yderframmers) havde stenspikket gulv. Her stod grukedlen - med indfyring fra køkkenskorstenen -, et mindre bord og en karbænk (æ *ræk*) til mælkespande, kærne, kar og baljer. Og her fandtes - og findes ofte den dag i dag - en brønd (æ *kiæld*) med trækarm og vindebom. Naar brønden engang imellem laa udendørs, var den overbygget med et brøndhus med tag. I bryggerset, der i almindelighed gaar ud i et med tørvehuset (*ildingshuset*), holdt hønsene til, og undertiden kunde her være indrettet et karlekammer. Ogsaa i køkkenet (*frammers*) var gulvet stenspikket. Ved vinduesvæggen stod et fast bord, hvori der var anbragt en trævask med en tud, der gik ud gennem muren. Paa en af sidevæggene hang en tallerkenrække (*kandebaand*), medens hele den bageste del af køkkenet optoges af den allerede beskrevne køkkenskorsten. (Se fig. 15.)

I dagligstuen var der lergulv, hvidkalkede vægge og som oftest blaamalet træværk; dette kunde dog ogsaa være umalet og blev da skuret ligesom bord og bænke. Der var næsten altid tre alkover

Fig. 15. Køkken i Anders Andersens hus i Agger. Til højre et hjørne af den aabne skorsten. Døren fører ind til dagligstuen. Til venstre herfor ses højremmen i loftet og et skraabaand fra denne ned til et højrebsben. Yderst til venstre anes udskudstagets skraa underside. H. Zangenberg fot.

Fig. 16. To dagligstuealkover i et forladt stuehus i Jegindø. (Tidl. Christen Clausens gaard). Alkoven til venstre ligger op mod stuens tværvæg, medens den til højre gaar ud i det nordre udskud. I billedets højre kant ses lidt af det lille skab (ø skjænk) mellem bagvæggens to alkover. Begge de rundbuede aabninger har haft døre. H. Zangenberg fot.

(indlukte senge) med døre for - to mod nord ud i udskuddet og en for øster op mod bagerovnen; der

kunde ogsaa være en alkove i *vraaen* det søndre udskudskammer. Paa Thyholm skal undertiden have været 5 alkover i dagligstuen. De gamle folk laa i alkoven ved bagerovnen, medens manden og konen sov i den østre af de nordre senge med hovederne mod øst. Paa skillerummet ved ægtesengenes benende var anbragt en *ffjæl*, der brugtes til opbevaring af værdisager, penge, papirer og lignende. I alkoveforsiden (*panelet*, *senge ffjælen*) fandtes mellem sengene et lille indbygget skab (*æ skjænk*) til snapseflaske og glas; her kunde ogsaa staa enkelte fine ting, og det var nogle steder skik og brug, at man lod døren staa aaben ved festlige lejligheder. (Se fig. 16.) Ved siden af skænken stod bornholmeren (*æ klok*), og paa en hylde under loftet var anbragt al slags gammelt messingtøj: stager, strygejern, fyrfad, lysesaks og en morter. Paa panelet vest for den vestre alkoves dør hang et fyrbækken og ved døren til ølkammeret en bismær. Ved vinduesvæggen stod et langt bord med fast vinduesbænk og bordendebænk (*overbordenden*) mod vest og med en flyttelig bænk (*æ skammel*, *bordskammel*) af samme længde som bordet ved dettes frie langside. Over bordet paa tværs af bjælkerne fandtes altid en hylde (*æ kraut*), hvor man bl. a. lagde skeerne, undertiden stod her ogsaa mælkefade og lignende. Ud af den østre væg stak bilæggeren (*æ kakel*) og mellem denne og alkoven stod en lænestol. Oven paa bilæggeren var anbragt en træramme med knager til vaadt tøj (se fig. 24) og under den en trækasse til at tørre strømper og malt i. Ikke ualmindeligt var det at anbringe en slags aftræksrør af træ (*æ tuel*) over tranlampen, saa osen herfra gennem et hul i loftsbrædderne blev ledet op i taget.

Forstuens gulv var stenpikket. Her fandtes husets anden yderdør (*æ uerdar*), der kun benyttedes af fremmede og af gæster ved fester og højtid.

I storstuen - næsten altid *vesterstuen* - var der lergulv. Af møbler fandtes her et bord *for sønden imell æ vinner*, en dragkiste og et par almindelige kister. Undertiden stod der et chatol paa udskudsvæggen; det var dog kun hos velhavende folk. I udskuddet var ofte indrettet en alkove - *fredsengen* kaldtes den undertiden - og et lille malekammer med en haandkværn. Sengestedet i denne stue kunde dog ogsaa være en fritstaaende himmelseng. I ølkammeret opbevarede man de saltede spisevarer og øltønderne med den hjemmebryggede øl, og herfra førte trappen op til loftet. Senere blev trappen vendt og fik dør fra forstuen.

Hovedkonstruktion. Som allerede omtalt er alle ældre bygninger i Thy bygget med højremskonstruktion (udskud). De indvendige stolper (*hovedstolper*, *ben*) staar paa sten og bærer foroven den temmelig svære højrem (*æ rem*, *æ hywrem*), der gaar paa langs gennem bygningen fra gavl til gavl. Efter længden er højremmen støttet af korte skraabaand (*baand*, *stiver*). I tværetningen sammenholdes højremsstolperne parvis af bjælkerne. Som oftest er der to i hvert fag: *nedenbjælken*, der altid er tappet i højremsstolperne, og *ovenbjælken*, der ligger oven paa højremmen (fig. 17 b); denne sidste kan dog ogsaa - i lighed med *nedenbjælken* - være tappet i stolperne et lille stykke under højremmen (fig. 17 a). Lange skraabaand, der er indbladet i højremsstolperne og de øverste bjælker og skaaret halvt i de nederste, giver konstruktionen tværstivhed. Ikke sjældent er der yderligere anbragt korte skraabaand mellem højremsstolperne og de øverste bjælker. I stuerne er konstruktionen enklere; her findes som regel kun en bjælke, der ligger noget højere end *nedenbjælken*, og skraabaandene er udeladt (fig. 17 d). Den søndre højremsvæg ud for stuerne var tidligere udformet som en almindelig bindingsværksvæg med normale fagstørrelser og løsholter under vinduerne. Nu er ydervæggene de fleste steder grundmurede; men man vil næsten altid kunne finde tapperne af de bortskaarne stolper siddende tilbage i remmens overside.

Tagspærerne (*spænderne*), der ofte er af meget kleint tømmer, staar ned paa højremmen uden relation til stolpefagernes takt. Øverst i spærkrydset ligger altid en temmelig svær lægte (*kollatten*). Udskudsspærerne (*udskudsspænderne*, *opløberne*) er spinkle planker, der foroven hviler paa højremmen ved siden af de rigtige spær; de kan dog være anbragt oven paa disse. Forneden støtter opløberne paa udskudsremmen. Undertiden er udskudsremmen afstivet med vandrette smaabjælker (*rage-* eller *raagebaand*), der gaar over til højremsstolperne. Lægterne er af meget forskellige dimensioner, næsten altid flækket ud af rafter og lignende. Den nederste lægte kaldes *okslatten*. Ved tagskægget er almindeligvis anbragt et sugfjæl; lukning med lerklining paa pinde mellem murrem og den nederste lægte kendes dog ogsaa fra enkelte ret gamle bygninger. Taget blev tækket med rør

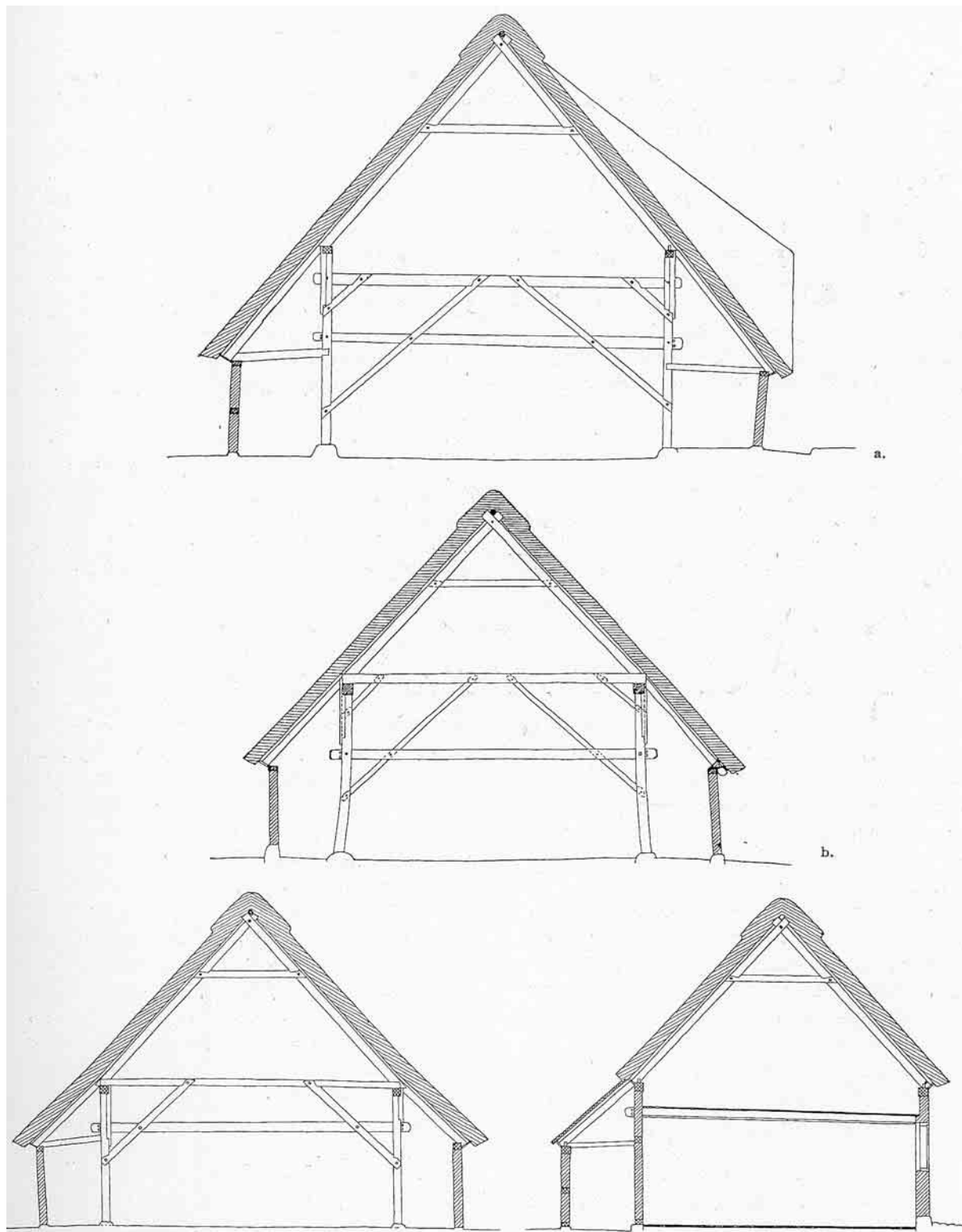

Fig. 17. Tværsnit mål 1:100. **a.** Faartoftgaardens lade hvor begge bjælker ligger under højremmen tappet gennem højremsstolperne. **b.** Lade i Stærkjærs gaard i Tingstrup. Her ligger overbjælken oven paa højremmen. **c.** Snit i bryggers i Faartoftgaardens sals. **d.** Snit i dagligstuen i Faartoftgaardens sals. De to snit dækker hinanden bortset fra at udskuddet mangler udfor stuerne sydside; i denne del af huset er ogsaa kun en bjælke, der ligger noget højere end nederbjælken i den avrige del af lengen. Bemærk de omhyggeligt udformede svalehaleformede bladforbindelser mellem de enkelte tømmerstykker.

syet paa med halmsimer og mønningen lagt med lange græstørv. Naar udskuddet gaar omkring gavlen, er taget helvalmet, ellers er halvvalm (*halvhue, skraa ende*) det almindelige.

De enkelte tømmeramlings udformning. Højremsstolpernes tappe er stukket gennem højremmen og fornaglet lige over denne. Bjælkerne er tappet gennem højremsstolperne og fornaglet paa ydersiden med en eller to nagler; naar overbjælkerne ligger oven paa højremmen er de

Fig. 18. Gammelt Fiskerhus i Vorupør. De lave udskudsvægge er opført af kalkblokke mellem lodrette stolper. Gl. foto i Nationalmussets 3. afd.

skrammet over højremsstolpernes gennemstukne tappe. Skraabaandene er indbladet i stolper, bjælker og rem med svalehaleformede blade med omhyggeligt affasede kanter og fastholdt med firkantede nagler, hvis hoveder ofte er fint fasetterede. Spærerne staar direkte paa højremmen med lige afskaaret fod, fastgjort med en taanagel, der gaar lodret gennem spærfod og rem. Enkelte steder er ogsaa stolperne samlet med højremmen paa denne simple maade. Hanebaandene er bladet i spærerne i lighed med skraabaandene.

Valget af tømmermaterialer synes at have været afhængig af hvad man kunde faa fat i. Overalt træffer man paa skibstømmer, der er købt paa strandingsauktionerne. Til højremsstolperne kan saaledes være anvendt rundt mastetræ, krumme spanter og fortandede planker - eg og fyr - imellem hinanden. Selve højremmen er saa at sige altid af svært fyrretømmer.

Ydervæggene. Medens den indvendige konstruktion de fleste steder staar nogenlunde uændret, er ydervæggene næsten altid fornyet. De rester der findes hist og her godtgør - samstemmende med ældre folks meddelelser -, at ydervæggene i gammel tid overalt har været af bindingsværk - ofte kun med lodrette stolper paa sten uden fyldtømmer i fagene. (Se fig. 18, 19 og 20.) Fodrem var dog ikke ukendt, og syldstykker mellem stolperne er ogsaa iagttaget. Løsholter synes at have været almindelige i ydervæggen syd for stuerne og i gavle, hvor der ikke var udskud - med andre ord i ydervægge af normal højde. (Se fig. 23.) I enkelte gaarde findes der dog den dag i dag løsholter i den nordre udskudsvæg. (Se fig. 17 a og d.) I gammel tid havde bindingsværket lerklinede tavler; ydervæggen syd for stuerne var dog *tavlmur*, d. v. s. at den var udmuret med brændte sten. Der er imidlertid ingen tvivl om, at ogsaa denne væg engang har været lerklinet; det var sikkert blot det første sted, man gik over til et mere vejrfast materiale, her hvor man ikke havde det beskyttende og isolerende udskud. Lerkliningens var armeret med stejler (*staver*), hvorom der blev vundet halmsimer; herpaa slog man det sandblandede ler, og til slut blev der *limet* med en kost af marehalm. Lerkliningens var - som i den øvrige del af landet - kvindearbejde. Saavel de lerklinede som de udmurede vægge blev kalket - som oftest over stolper og tavler; dog træffer man undertiden endnu paa sortmalet tømmer, og i gammel tid skal det have været almindeligt at stryge bindingsværket med brunrød farve blandet i tjære.

For omkring 70-80 aar siden begyndte man at udskifte bindingsværket med grundmur, og i dag er det - som allerede omtalt - en sjældenhed at træffe paa bygninger, der har blot en del af sin

Fig. 19. Hans Andersen Bødkers hus paa Kronens hede ved Klitmøller. Udsnit af den simple ydervæg, der er bygget af flintblokke lagt op i ler mellem spinkle lodrette stolper. H. E. E. fot.

Fig. 20. Agger-hus. Udfyldningen mellem stolperne er her havsten med ler som bindemiddel. Saa vel stolper som udmuring dækkes af et tykt lag hvidtekalk. H. E. E. fot.

oprindelige ydermur i behold. Det var dog ikke overalt, man gik saa radikalt til værks; mange steder lod man stolperne staa og udskiftede blot lerklining med et mere modstandsdygtigt materiale. Op langs kysten blev det saaledes almindeligt at udmure tavlene med flade strandsten i ler, og i visse egne anvendes kalk- og kridtstensblokke, ja endog flintknolde. Væggene blev kalket over stolper og tavl, og de mange lag hvidtekalk, der lægger sig blødt over det bulede murværk, giver husene et meget fantastisk udseende. Bl. a. i Agger er der bevaret bygninger med strandsten i tavlene, og paa Kronens Hede findes stadig enkelte fattige nybyggersteder, hvis utrolig lave vægge er stablet op af flintknolde mellem spinkle granstolper. (Se fig. 18, 19 og 20.) Raa (ubrændte) lersten, der i andre egne af landet var et almindeligt overgangsstadium fra lerklining til grundmur, fandt ogsaa anvendelse i Thy; men tilsyneladende kun i ringe grad ude mod vest. Forklaringen herpaa maa formentlig søges dels i det barske vejrlig og dels i vanskeligheden med at skaffe ler. Ved vestkysten maatte man saaledes hente det op fra lerbanker ude i havet, herfra blev det sejlet mod land og baaret over revlerne i kurve.

Vestergaard i Faartoft lidt øst for Thisted var indtil for faa aar siden en af de bedst bevarede gamle Thygaarde. (Fig. 23.) Nu er den ødelagt; men den blev forinden undersøgt og maalt af afdøde arkitekt H. Zangenberg. I sit anlæg med de parallelle længer nord og syd for den aabne gaardsplads er Faartoft-gaarden helt typisk. Stuehusets (*salsets*) plan svarer i hovedtrækkene til den foran beskrevne Thy-plan; kun i smaarummenes og i udskudskamrenes placering og benævnelse er der mindre variationer. De to gæstekamre vest for vesterstuen finder vi ofte i de større gaarde; derimod

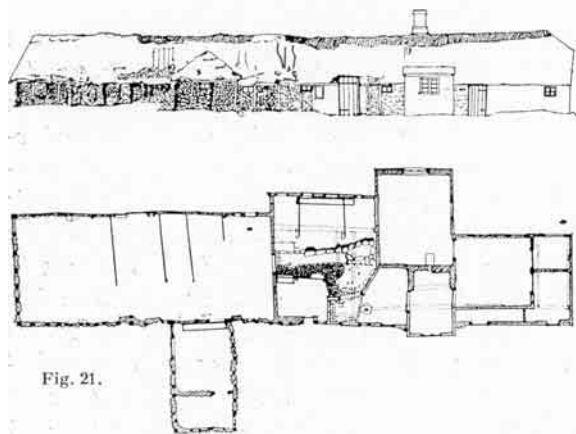

Fig. 21.

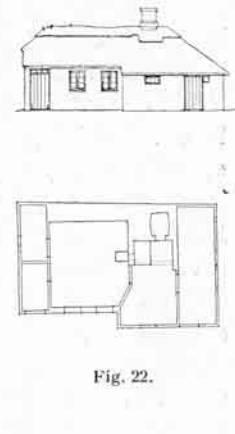

Fig. 22.

Fig. 21. Hans Andersen Bødkers hus paa Kronens Hede. Nordside og plan. (syd opad). Maal 1:300. – Fig. 22. Marie Gregersens hus i Østerild. Sydsiden og plan. (nord opad). Maal 1:300.

er ølkammerets beliggenhed ved det nordvestre gæstekammer ikke helt almindelig. Forstuens anbringelse mod nord er iøvrigt ogsaa noget man forholdsvis sjældent træffer paa; denne afvigelse har nok affødt udskuddets opdeling i de mange smaa kamre til tintøj, sand og jærnsager. Alkovens placering indenfor den nordre højremsvæg er ikke ualmindelig i de større stuehuse, hvorimod nørrekammeret er noget helt specielt, som vi kun finder faa paralleller til i Thy; man kunde fristes til at tro, at det var resultatet af en ombygning. Køkkenskorstenen er et udmærket eksempel paa de meget brede Thy-skorstene, hvis skorstenshammer her har maattet understøttes paa midten med en stolpe. I husets østre ende ligger brændehuset (*ildingshuset*) mod nord som en direkte fortsættelse af bryggerset. Her findes i udskuddet den ene af gaardens to brønde. Mod syd ligger et karlekammer - *Aggerbokammeret* kaldes det, fordi det tidligere ofte anvendtes som gæsteherberge for Aggerboerne og andre Vesterhavsfiskere, naar disse i perioder fiskede i Limfjorden. Ved siden af karlekammeret er et malekammer med en haandkværn og et lille aflukke til salt.

Udhuslængen, der altid kaldes *laden*, indeholder en række korngulve vekslende med tærskelo, kørelo og foderlo. I den østre ende ligger hestestald og kostald (*fæhus* eller *kørres kohus*), og i den korte tværfloj er der en faaresti og aflukker (*bøvle*) til lammene samt et huggehus. I fæhuset findes gaardens anden brønd. Ved Faartoftgaarden er der - som ofte ved Thy-gaardene - to haver

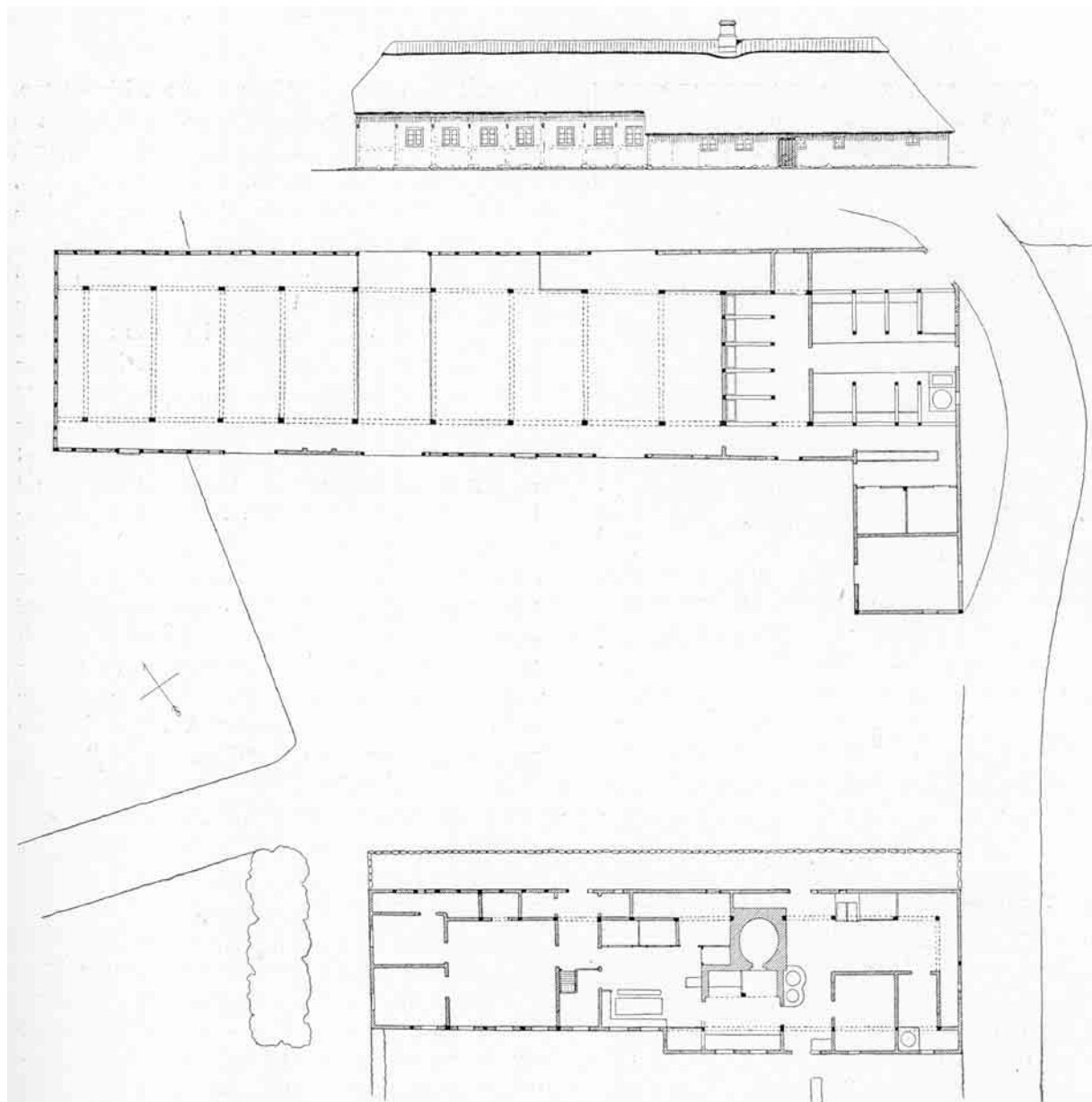

Fig. 23. Vestergaard i Faartoft øst for Thisted. Sydside af sals og plan (nord opad). Maal 1:300.

(kaalgaarde), en syd for stuehuset og en vest for laden. Disse haver var især tidligere meget spartanske med faa haardføre blomsterarter, kaal og kartofler samt enkelte forblæste træer og buske.

Fig. 24. Kammeret i kvisten i Hans Andersen Bødgers hus paa Kronens hede. Bemærk de enkle malede møbler og bilæggerovnen, der er støbt i Thisted. Det er en meget sen ovntype med en lille indbygget bagerovn, hvis laage ses paa den ene side. H. H. E. fot.

Hans Andersen Bødgers hus paa Kronens Hede er den diametrale modsætning til Faartoftgaarden. (Fig. 21.) Alt er saa lavt og smaat, som om det var beregnet paa særlig smaa mennesker. Staar man saaledes ved siden af laden, naar tagskægget én til bæltestedet, og man maa bukke sig, naar man skal gaa ind ad bryggersdøren, til trods for at denne skærer sig et godt stykke op i taget. De fleste nybyggersteder er nu ombygget til ukendelighed eller revet ned til fordel for nyere og bedre bygninger; Hans Andersens hus har - selvom det ikke er blevet til paa en gang - helt bevaret sit primitive nybyggerpræg. Ældst er den vestlige trediedel, opført omkring 1870 - vistnok af en murer - som et ganske lille jordløst hus, der indeholdt forstue og bagvedliggende spisekammer (mod vest), dagligstue, køkken og brygger; i hovedsagen er det de samme rum, der i dag udgør beboelsen. Sydfor køkkenet og halvdelen af bryggerset var - vistnok allerede i husets første tid - et lille kammer, der gik ud i det søndre udskud. Først i dette aarhundrede er dette

kammer gjort væsentlig større, idet man byggede det ud i en stærkt fremspringende kvist. (Se fig. 24.) Indtil for faa aar siden fandtes endnu bagerovnen, der laa i bryggerset paa langs af huset med indfyring i den østre skorstensvange. Desværre er bygningshistorien endnu ikke ordentlig oplyst, der kan saaledes godt være sket større forandringer omkring køkkenet og kammeret, end dem vi i øjeblikket kan gøre rede for. (Sammenlign planen fra Østerildhuset, fig. 22.) Bemærk dog, at denne er anbragt med nord opad, medens huset fra Kronens Hede af hensyn til den over planen viste nordside har nord nedefter.) Det skal i denne sammenhæng nævnes, at tagværket især over køkkenet er stærk røgsværtet, hvilket tyder paa, at Hans Andersens hus - som saa mange andre nybyggersteder - oprindeligt har haft lyrehul i taget i stedet for skorstenspipe.

Hvornaar man er begyndt at dyrke det hedeareal, der hørte til huset, ved vi ikke; heller ikke hvornaar stalden, laden og faarehuset er blevet bygget. Hans Andersen Bødgers døtre, der nu ejer stedet, har blot fortalt, at de kan huske, at faderen havde to køer, en *bette* kvie, en hest og 4-5 faar, ligesom de kan oplyse, at der engang er blevet købt et stykke jord til.

Det er ikke blot stedets smaa forhold, der forlener det med interesse (sammenlign det med Faartoftgaarden, der er gengivet i samme maalestok), ogsaa byggemaaden er noget for sig selv. Medens sydside og vestgavl af det oprindelige hus er af halvstens grundmur, saa er en del af det nordre udskud og det meste af stald, lade og faarehus bygget af utrolig primitivt bindingsværk blot lodrette stolper, dels af kleint fyr, dels af runde granstammer - hvorimellem der er stablet flintknolde med ler som bindemiddel. (Se fig. 19.) Der er næppe tvivl om, at dette meget primitive byggeri er gjort af ejeren selv for største delen af forhaandenværende materialer. Lige ind til sin død opsatte Hans Andersen hvert foraar de tavler, der i vinterens løb var skredet ud, ganske paa samme maade, som da væggene i sin tid blev opført. Om den indvendige konstruktion skal blot siges, at beboelsen (det oprindelige hus) er et normalt højremshus, medens laden har almindelige spærfag med lavtsiddende hanebaand; men man har her undladt bjælkerne, for overhovedet at kunne færdes inden døre i oprejst stilling. Det er i øvrigt en meget dristig - og ganske ustatisk - konstruktion, der da ogsaa flere steder har maattet understøttes med stolper under samlingen mellem spær og hanebaand. Ved siden af huset fra Kronens Hede er vist plan og sydside af Marie Gregersens hus i Østerild (15 km nordøst for Thisted). (Fig. 22.) Det er et lille jordløst hus, der helt har bevaret sin oprindelige plan og rejsning. Ydervæggene er af halvstens grundmur - en sten ud for stuen -; dog er i nordsidens udskud bevaret den gamle byggemaade med ganske spinkelt bindingsværk. I planen

ligger den pæne forstue og spisekammeret i faget mod vest, derefter følger dagligstuen med en almindelig bred seng og bilæggerovn, køkken med aaben skorsten med bagvedliggende bagerovn og et smalt udhus i udskuddet ved østgavlen. Marie Gregersens hus er i plan, konstruktion og byggemaade et typisk lille Thy-hus.

Denne afhandling er i det væsentlige udarbejdet paa grundlag af materiale i Nationalmuseets 3. afdelings arkiv, der - takket være afdøde museumsinspektør arkitekt H. Zangenbergs særlig grundige undersøgelser i Thy - er meget righoldigt for denne egns vedkommende. Hvad angaar Aggerhusene og nybyggerstedet fra Kronens Hede, danner egne undersøgelser og iagttagelser her fortrinsvis grundlaget. Opmaalingen af Marie Gregersens hus i Østerild, som findes i Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger, skyldes arkitekt M.A.A. M. K. Michaelsen.

Da jeg har søgt at komme til bunds i enkelte vigtige problemer maaske i nogen grad paa bekostning af det mere almene, henvises til arkitekt Zangenbergs afhandlinger i Historisk Aarbog for Thisted Amt 1925 og Turistforeningens Aarbog for 1932 samt Danmarks Folkeminder nr. 31.

(Kilde: Landet mod Nordvest bd. 2, side 107-126).